

“Een code voor codes?”

Een onderzoek van SOMO (Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen) naar de stand van zaken na het Manifest “Profijt van Principes”. Januari 2002 Amsterdam. Ilze Praagman & Joris Oldenziel.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1. Inleiding

1.1	Context van het onderzoek	2
1.2	De opdracht	3
1.3	Methodiek	4
1.4	Opzet, doel, resultaat en vervolg van het onderzoek	6
1.4.1	Inhoudelijke opzet van het onderzoek	6
1.4.2	Resultaat, doel en vervolg van het onderzoek	6/7

Hoofdstuk 2. MVO begripsbepaling

2.1	Inleiding	8
2.2	Definities en benaderingen van MVO	8
2.3	Conclusie	10

Hoofdstuk 3. Inhoudelijke criteria

3.1	Inleiding	11
3.2	mensenrechten	11
3.3	Arbeidsrechten	12
3.4	Milieu	13
3.5	Ontwikkelingsproblematiek	13
3.6	Consumentenbescherming	14
3.7	Conclusie	15

Hoofdstuk 4. Toetsingsinstrumenten en procescriteria

4.1	Inleiding	16
4.2	De instrumenten	16
4.2.1	Strategieën m.b.t. de OESO-richtlijnen	17
4.2.2	Stakeholderdialoog	17
4.2.3	Pilots met bedrijfsmonitoring en verificatie	18
4.2.4	Ontwikkeling van nieuwe instrumenten op het gebied van milieu	18
4.3	Voorwaarden voor een “goede (naleving van een) code”.	19
4.4	Conclusie	20

Hoofdstuk 5. Een modelcode?

5.1	Inleiding	21
5.2	Een modelcode?	21
5.3	Aanbevelingen	22
5.3.1	Een MVO toetsingskader	22
5.3.2	Een NGO Steunpunt	22
5.4	Conclusie	23

Annex 1.	Een MVO toetsingskader	24-32
-----------------	------------------------	-------

Annex 2.	Literatuurlijst	33-35
-----------------	-----------------	-------

Hoofdstuk 1. Inleiding

1.1 Context van het onderzoek

Het thema Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO) geniet al enige tijd bijzonder veel aandacht van de media, de politiek, het bedrijfsleven, vakbonden en NGO's. In maart 1998 verscheen het rapport "beleid van maatschappelijke organisaties ten aanzien van milieu en sociaal politieke gevolgen van de handel en investeringen van multinationale ondernemingen".¹ Op basis van een enquête onder 50 maatschappelijke organisaties, zet het rapport de stand van zaken uiteen is op het gebied van MVO. Uiteindelijk gaven 26 organisaties antwoord op vragen als: Wat is uw beleid inzake de benadering van MNO's en wat zijn de doelstellingen en uitgangspunten voor dit beleid? Welke activiteiten onderneemt uw organisatie inzake handel en investeringen van MNO's? Werkt uw organisatie samen met andere maatschappelijke organisaties bij de benadering van de TNO's c.q. acht u dit wenselijk?

In het SOMO rapport uit 1998 wordt opgemerkt dat er nog veel werk te doen is om ondernemingen tot nadenken en actie te bewegen om mensenrechten, arbeidsvoorwaarden en milieu te respecteren en te bevorderen. Achterliggende gedachte was dat door middel van een brede coalitie van maatschappelijke organisaties de beleidsbepaling van multinationals het beste bevorderd kon worden. Om dit mogelijk te maken was een betere informatie-uitwisseling tussen de maatschappelijke organisaties en een meer effectieve inzet van strategieën nodig. Aanbevelingen werden gedaan om een kenniscentrum op te richten ter afstemming van de verschillende deelbelangen van de NGO's en om de informatie-uitwisseling onderling te faciliteren met als uiteindelijk doel het ontwikkelen van een modelcode.

Hoewel het rapport in vergetelheid is geraakt is er de afgelopen drie jaar veel veranderd en bereikt. Een groot aantal NGO's werken inmiddels samen in een min of meer vast overleg, dat heeft geresulteerd in gezamenlijke standpunten en lobby naar de Tweede Kamer, de SER, verschillende ministeries en het Nationaal Contact Punt (NCP) voor de OESO Richtlijnen².

Een van de belangrijkste uitkomsten van dit overleg is het Manifest "profijt van principes"³, dat door zo'n 80 organisaties is onderschreven. In dit manifest definiëren de organisaties de spelregels voor Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen en opvallend is dat de aanbevelingen van het SOMO rapport uit 1992, hierin terug te vinden zijn als gezamenlijke eis naar de overheid toe. Zo roept het Manifest de overheid op om op basis van internationaal aanvaarde normen en verdragen een gedragscode op te stellen en deze als basis te gebruiken bij het uitvoeren van het MVO overheidsbeleid. In het Manifest wordt echter nog niet concreet genoemd welke normen criteria/richtlijnen in deze code minimaal zouden moeten staan. Wel worden er een aantal belangrijke elementen genoemd: de OESO-Richtlijnen moeten erbij worden betrokken, de fundamentele arbeidsnormen mogen niet ontbreken, net zoals het recht op een leefbaar loon, ketenverantwoordelijkheid en onafhankelijke controle.

¹ Irene Schipper, Marlies Filbri, Ron Dooren, *Beleid van maatschappelijke organisaties ten aanzien van milieu-en sociaal-politieke gevolgen van de handel en investeringen van multinationale ondernemingen, project van leden van de Zuid-Noord-federatie*, (1998 Amsterdam), 1-37.

² OECD guidelines for Multinational Enterprises www.oecd.org

³ Manifest "Profijt van Principes": Spelregels voor Maatschappelijk verantwoord Ondernemen www.indianet.nl/manifest.html

Om de wens naar een modelcode kracht bij te zetten is het noodzakelijk om meer duidelijkheid en overeenstemming te verkrijgen onder de maatschappelijke organisaties zelf over de inhoud, implementatie en toetsing van MVO. Veel NGO's zijn op dit moment bezig met het onderwerp MVO vanuit verschillende invalshoeken (mensenrechten, arbeidsrechten, milieu, consumenten, ontwikkelingssamenwerking, eerlijke handel) naar verschillende actoren (bedrijfsleven, overheden, consumenten, burgers, NGO's wereldwijd, internationale fora) en op verschillende niveaus (op abstract en universeel niveau, per sector, per bedrijf, per branche, per land of per product)

Bij gebrek aan een algemeen referentiekader is het gevaar groot dat verschillende eisen ten aanzien van MVO criteria (m.n. over de toepassing) door NGO's naar buiten worden gebracht. Een multinational als ABN Amro krijgt te maken met verschillende NGO's (Milieudefensie, Niza) die de onderneming aanspreken op verantwoord ondernemen.

Die onduidelijkheid over wat MVO precies inhoudt wordt door zowel de overheid als het bedrijfsleven aangegrepen om de angel uit het MVO debat te halen en bindende wetgeving tegen te gaan. Zij pleiten voor zelfregulering en gaan ervan uit dat het bedrijfsleven, in samenspraak met haar stakeholders, het concept MVO de komende jaren verder zal uitwerken. Door deze benadering wordt echter over het hoofd gezien dat er in internationale verdragen en richtlijnen al veel MVO aspecten zijn gedefinieerd en gestandaardiseerd en zich zelfs beginnen te ontwikkelen tot gewoonte recht. Vandaar dat de maatschappelijke organisaties gezamenlijk in het Manifest erop wijzen dat een Nederlandse gedragscode voor verantwoord ondernemen gebaseerd moet zijn op internationale verdragen en op instrumenten als de OESO-richtlijnen. Een directe verwijzing naar internationale normen bevordert een eenduidige taal en definitie. Ook wordt daarmee de standaardisatie en legitimiteit van internationaal erkende normen versterkt. Maar zoals al eerder werd gesteld is er nog geen volledige overeenstemming onder de NGO's welke internationale normen in een gedragscode moeten staan.

1.2 De opdracht

Vanuit de NGO groep is er de behoefte om het begrip MVO duidelijker in kaart te brengen, en de NGO standpunten ten aanzien van MVO meer op elkaar af te stemmen en duidelijk naar buiten- politiek en bedrijfsleven- te brengen. Aan SOMO is gevraagd om onder een aantal Nederlandse NGO's (voornamelijk ondertekenaars van het Manifest) te onderzoeken:

- welke activiteiten zij op dit moment ondernemen op het gebied van MVO en welke criteria daarbij worden gehanteerd, zowel richting het bedrijfsleven als de overheid.
- hoe zij MVO criteria vertalen in een instrumentarium om bedrijven te toetsen en te controleren, en welke implementatie principes worden gehanteerd (onafhankelijke controle/rapportage/verificatie, transparantie, etc.)
- hoe die eisen zich verhouden tot internationale initiatieven, richtlijnen en verdragen, in het bijzonder ten aanzien van het recente VN "Universal human rights guidelines for companies"⁴.

⁴ United Nations subcommission on the promotion and protection of Human Rights, Economic, Social and cultural rights.

- In hoeverre een lijst van MVO criteria (in de vorm van een code of richtlijnen) kan worden ontwikkeld, die door de Nederlandse NGO's kan worden ondersteund, en als handvat kan worden gebruikt bij MVO activiteiten (zowel naar de overheid als bedrijfsleven). Die lijst zou aangevuld moeten worden met sector specifieke eisen, waarbij te denken valt aan de volgende sectoren: financiële/ infrastructuur, kleding/speelgoed, olie/mijnbouw, landbouw/voeding; ICT. Gezien de grote groei van codes en richtlijnen, ook op internationaal niveau, ligt het voor de hand zoveel mogelijk aan te sluiten bij bestaande initiatieven.

Op basis van de verkregen informatie is het de bedoeling om uiteindelijk aanbevelingen (strategieopties) te formuleren op welke wijze deze materie verder kan worden gebracht. Welke actoren (bedrijven, nationale overheden, internationale organisaties) kunnen het beste worden aangesproken om de MVO eisen en toetsings- instrumenten in bindende regelgeving te laten omzetten? En in hoeverre is het mogelijk om als Nederlandse NGO's een modelcode te ondersteunen?

1.3 Methodiek

Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen is er gebruik gemaakt van interviews, van commentaar van de maatschappelijke organisaties op (voorlopige) onderzoeksdocumenten die hen toegestuurd zijn, van overleg van het MVO platform en documenten die de verschillende maatschappelijke organisaties hebben gegeven als toelichting op hun MVO beleid en activiteiten. Ook is er gekeken hoe de praktijkervaringen met MVO (zowel inhoudelijk als procedureel) zich verhouden tot internationale verdragen of richtlijnen.

Het onderzoek is grotendeels gebaseerd op interviews met 20 maatschappelijke organisatie. Er zijn 20 organisaties geïnterviewd voor dit onderzoek. Het zijn Nederlandse organisaties die het Manifest hebben ondertekend en/of een belangrijke bijdrage en expertise leveren op het gebied van MVO die zijn geselecteerd voor een interview, namelijk:

1. MFO's

Hivos, Novib, Foster Parents, ICCO

2. Milieu organisaties

Vereniging Milieudefensie, Stichting Natuur en Milieu, Anped

Draft Universal Human Rights Guidelines for Companies, Addendum 1 [text of the draft guidelines] (May 2001)
<http://www1.umn.edu/humanrts/links/draftguidelines-ad1.html>

Draft Universal Human Rights Guidelines for Companies, Addendum 2 [text of the draft guidelines, and the principal materials that served as the basis for the draft guidelines] (May 2001)
<http://www1.umn.edu/humanrts/links/draftguidelines-ad2.html>

Draft Universal Human Rights Guidelines for Companies, Addendum 3: Report of the Seminar to Discuss U.N. Human Rights Guidelines for Companies (Geneva, 29 - 31 March 2001)
<http://www1.umn.edu/humanrts/links/omig.html>

3. Mensenrechten organisaties

Amnesty International, Pax Christi Nederland

4. Vakbonden

FNV

5. Consumenten organisaties

Alternatieve Konsumenten Bond

6. Algemeen

Both Ends, Stichting Max Havelaar, Fair Trade Organisatie, Zuid-Noord Federatie, WEMOS, Landelijke India Werkgroep, VBDO, landelijke vereniging van wereldwinkels, SKK

De rapportage van de interviews is in een apart document⁵ bij dit rapport toegevoegd. Aan alle organisaties is van tevoren de vragenlijst opgestuurd die de basis is geweest van alle interviews. Deze vragenlijst is als Annex 1 toegevoegd bij de interviewverslagen.

SOMO heeft in eerder onderzoek een lijst met relevante aspecten van MVO opgesteld op basis van internationale verdragen en richtlijnen⁶. Deze lijst, tezamen met de VN code (Zie kader), heeft gediend als uitgangspunt voor de inventarisatie van eisen en criteria die op dit moment door maatschappelijke organisaties (met name in Nederland) ten aanzien van de maatschappelijke verantwoordelijkheid van bedrijven worden gebruikt. De VN code kan een belangrijk uitgangspunt zijn voor een nieuw te formuleren modelcode. Om die reden is de VN code ook tijdens de interviews onder de aandacht gebracht bij de organisaties en is gevraagd of zij de code ook een geschikt uitgangspunt vinden voor een modelcode. Er is een overzicht van de belangrijkste bepalingen van de VN code (vanuit het engels vertaald) gemaakt en deze is gebruikt tijdens de interviews. Dit overzicht is als Annex 2. bij de interviewverslagen toegevoegd.

De VN code is een zeer recent en interessant initiatief van de "UN Sub-Commission on the Protection of Human". Deze commissie heeft de 'draft universal human rights guidelines' code opgesteld die in mei 2001 openbaar is gemaakt. De code is interessant omdat het zeer volledig is, in het bijzonder omdat het niet alleen op internationale verdragen en richtlijnen, maar ook op modelcodes van NGO's, vakbonden en bedrijfsleven is gebaseerd. Bovendien is het een standaard die op VN niveau is ontwikkeld (in tegenstelling tot de OESO-richtlijnen) en de standaarden zelf zijn duidelijk en concreet geformuleerd, met directe referentie naar de originele verdragen en richtlijnen. De Code is nog in ontwikkeling. Inmiddels is duidelijk dat 40% van de tekst blijft staan en aan de resterende tekst nog wordt gewerkt. Het kan nog enkele jaren duren voordat de tekst vaststaat en door de VN procedure heen is. De bedoeling is dat de code uiteindelijk bindend wordt.

Sommige voor dit onderzoek relevante issues (zoals onderlinge samenwerking tussen NGO's, strategievragen en trends) worden in dit onderzoeksrapport niet (of niet uitgebreid) besproken. Maar door middel van de interviews zijn alle voor dit onderzoek relevante vragen wel gesteld. De informatie

⁵ Ilze Praagman, *Interviewverslagen in het kader van het MVO criteria onderzoek*, (Amsterdam 2002), 2-52.

⁶ Oldenziel, J. Vermeulen, R., Voogd, S., Bennekom, S., *Criteria voor Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen en OS subsidies. Een verkenning*, (2001 Amsterdam), 2-26.

is verwerkt in de interviewverslagen⁷ en tijdens het MVO overleg aan de orde gekomen. Zo zijn er ook diverse sectorspecifieke eisen door de maatschappelijke organisaties naar voren gebracht. Ten behoeve van de duidelijkheid en de afbakening van het onderzoek en vanwege de prioriteit die is gelegd bij een analyse van de meer algemeen geldende minimale criteria van MVO, zijn deze eisen niet in dit rapport verwerkt. De informatie is beschikbaar in de interviewverslagen. Indien de wens ontstaat om het MVO toetsingskader in de toekomst verder te differentiëren naar specifieke sectoren, kunnen de minimale normen aangevuld worden met de meer specifieke wensen, waarvan de informatie beschikbaar is in de interviewverslagen.

1.4 Opzet, doel, resultaat en vervolg van het onderzoek

1.4.1 Inhoudelijke opzet van het onderzoek

In deze inleiding zijn achtereenvolgens de context, de opdracht en hoofdvragen, de methodiek en ten slotte de opzet, het doel, resultaat en vervolg van het onderzoek besproken. Alvorens in te gaan op de onderzoeksvragen die bij paragraaf 1.2 zijn geformuleerd, zal het begrip MVO nader worden bepaald in hoofdstuk 2. Er wordt gekeken op welke wijze de maatschappelijke organisaties MVO definiëren en vanuit welk perspectief zij het begrip benaderen. Vervolgens wordt er in het derde hoofdstuk nagegaan of de criteria die door de NGO's aan overheden en bedrijven worden gesteld op de verschillende MVO deelgebieden⁸ tijdens hun MVO activiteiten, tevens een legitieme basis hebben in internationale verdragen en richtlijnen. Nadat de wensen en eisen van de Nederlandse maatschappelijke organisaties zijn herleid tot de meest relevante (minimum) criteria,⁹ zal in het vierde hoofdstuk worden nagegaan op welke wijze de organisaties deze inhoudelijke criteria vertalen in toetsingsinstrumenten. Daarbij zal ook een overzicht worden gegeven van een aantal belangrijke principes en voorwaarden die de organisaties hanteren bij de ontwikkeling, in- en uitvoering en de naleving van MVO beleid. In hoofdstuk 5 zal vervolgens worden gekeken of er onder de NGO's een draagvlak is voor de bevordering van een modelcode en worden er verdere aanbevelingen gedaan voor de bevordering van de MVO wensen, zoals de ontwikkeling van een MVO toetsingskader en het opzetten van een NGO steunpunt op het gebied van MVO dat dit initiatief kan begeleiden en faciliteren.

1.4.2 Resultaat, doel en vervolg van het onderzoek

Naar aanleiding van de presentatie van het interim-rapport in november tijdens het MVO overleg van de maatschappelijke organisaties, zijn de aanbevelingen, namelijk het MVO toetsingskader en het opzetten van een NGO steunpunt positief ontvangen. Op basis van de uitkomsten van dit onderzoeksrapport is er een draft "MVO toetsingskader" ontwikkeld, welke als Annex 1 aan dit rapport is toegevoegd. Dit toetsingskader kan als resultaat of met andere woorden de conclusie van dit onderzoek worden beschouwd.

Zowel dit eindrapport als het MVO toetsingskader zijn voorlopig bedoeld als intern discussiestuk voor de maatschappelijke organisaties die het Manifest hebben ondertekend en zullen gepresenteerd worden tijdens de MVO bijeenkomst op 21 januari 2002 in de kasteelzaal van Universiteit Nyenrode. Tijdens deze bijeenkomst zal worden besproken wat de maatschappelijke organisaties met de

⁷ Momenteel is echter besloten dat alleen de opdrachtgevers, coördinatoren van het MVO platform en de deelnemers van het onderzoek de beschikking hebben over deze informatie.

⁸ Te weten: mensenrechten, arbeidsrechten, milieubescherming, consumentenbescherming en ontwikkelingsproblematiek

⁹ Met verwijzingen naar de bijbehorende richtlijnen en verdragen.

resultaten van het onderzoek willen doen en hoe de materie, op strategische wijze verder gebracht kan worden.

Hoofdstuk 2. MVO Begripsbepaling

2.1 Inleiding.

Voordat er wordt ingegaan op de inhoudelijke criteria, de toetsing en implementatie van MVO is het van belang om het begrip MVO nader te bepalen. Wat wordt er nu eigenlijk onder het overkoepelende begrip MVO verstaan door de Nederlandse NGO's? Een aanzet tot begripsbepaling is al gedaan in het Manifest. Volgens de ondertekenaars van het Manifest wordt onder MVO het volgende verstaan, namelijk:

“Bedrijven krijgen steeds meer invloed op de samenleving, ook buiten onze landgrenzen. Invloed moet gepaard gaan met verantwoordelijkheid en verantwoording. Verantwoordelijkheid houdt in dat een onderneming zich houdt aan afgesproken waarden en normen. Naast de wetten van het land zijn dat, vooral waar deze wetten of hun uitvoering tekortschieten, de internationaal aanvaarde verdragen op het gebied van arbeidsrechten, mensenrechten, milieu en consumentenbescherming. Het afleggen van verantwoording komt tegemoet aan het recht van burgers (ook in hun rol als consument) om te weten wat de ethische, sociale en milieueffecten van de activiteiten van een onderneming en haar producten en diensten zijn. Zo kunnen zij geïnformeerde en verantwoorde keuzes maken.”

De uitgangspunten verwoord in het Manifest, namelijk dat een integrale benadering noodzakelijk is en dat de MVO normen hun legitieme basis behoren te hebben in het internationale recht (een rechtsbenadering) vormen ook het uitgangspunt van dit onderzoek. In dit hoofdstuk wordt echter nog nagegaan of deze uitgangspunten ook door de NGO's zelf in hun MVO beleid worden ondersteund en of hun eigen activiteiten ook corresponderen met die uitgangspunten. Door middel van de interviews is dan ook aan iedereen gevraagd wat onder MVO wordt verstaan en vanuit welk perspectief de organisatie MVO benadert.

2.2 Definities en benaderingen van MVO

Uit de interviews komt naar voren dat vele van de organisaties vinden dat MVO “leeg of inhoudloos” is geworden, een begrip dat nu in de mode is en net als “duurzame ontwikkeling” steeds meer wordt uitgehold. Het is een containerbegrip, waardoor je niet meer weet wat er gezegd wordt als de term wordt gebruikt. Terwijl het begrip in de maatschappelijke discussie tot verwarring leidt, blijkt dit ook in de interne discussie tussen NGO's onderling te gebeuren. Ondanks de spraakverwarring wordt MVO overal en door iedereen gebruikt in het interne en externe beleid, in de externe communicatie en tijdens de dagelijkse werkzaamheden.

Er zijn een aantal gangbare definities van MVO, waar wel naar wordt verwezen door de verschillende organisaties, namelijk¹⁰:

- De triple P (V of E)
- De SER definitie
- Een procesdefinitie: MVO is een flexibel begrip dat verandert al naar gelang de maatschappelijke ontwikkelingen/debat en/of de wensen van stakeholders.
- Het Manifest (Het gedrag van ondernemingen, m.n. multinationals, als deze in het buitenland opereren. Het gaat om de internationale dimensie van MVO. Conform het Manifest heeft het bedrijfsleven verplichtingen volgens internationale normen)

¹⁰Definities en Omschrijvingen van Duurzaam / Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen
<http://www.resenseduurzaam.nl/definities-do.htm>

Maar over het algemeen is er geen gezamenlijke noemer of éénduidige definitie van MVO die door de maatschappelijke organisaties wordt gehanteerd. Weinig organisaties hebben in het eigen beleid een harde definitie op schrift gesteld. Wel is er onlangs door Novib een MVO definitie ontwikkeld die staat verwoord in een gedragscode voor strategische samenwerking met het bedrijfsleven.

MVO definitie van Novib

Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen betekent dat ondernemingen zich in hun strategie en bedrijfsvoering aantoonbaar inzetten voor integratie van economische, ecologische en sociale aspecten en zich richten op het vergroten van hun maatschappelijke meerwaarde. Dit is gekoppeld aan de rechtenbenadering. Ondernemingen moeten zich in hun bedrijfsactiviteiten op z'n minst aan een aantal basis uitgangspunten houden zoals de internationaal erkende fundamentele arbeidsnormen, eerbiediging van de mensenrechten, duurzame ontwikkeling en respect voor lokale wet en regelgeving.

Er zijn organisaties zoals Both Ends die geen harde definitie van MVO hanteren omdat zij uitgaan van een proces: bij maatschappelijke veranderingen moet het beleid van de overheid soms aangepast worden. Andere organisaties geven ook aan dat zij een procesdefinitie hanteren, maar hier gaat het dan vooral om het proces van stakeholder-input (van m.n. Zuidelijke partners). Terwijl een holistische benadering van MVO wordt ondersteund door de meeste maatschappelijke organisaties, wordt het overkoepelde begrip MVO doorgaans vanuit de eigen activiteiten bepaald. Een aantal voorbeelden kunnen hier worden genoemd:

- MVO= Eerlijke handel
- MVO= Duurzame consumptie en productie
- MVO= Charitatieve activiteiten van bedrijven in Nederland en het buitenland ondersteunen
- MVO= MVO (ter aanduiding van de sociale aspecten) en duurzaamheid (ter aanduiding van de milieu aspecten en naar de definitie van het Brundtland rapport)
- MVO= Certificering
- MVO= Mensenrechten en business
- MVO= Een proces
- MVO= De maatschappelijke discussie

Doordat MVO vanuit de eigen activiteiten wordt uitgelegd, kan verwarring over de terminologie ontstaan. Zo worden bijvoorbeeld termen als duurzame ontwikkeling, duurzame productie en consumptie of eerlijke handel gebruikt ter aanduiding van MVO, terwijl de begrippen niet hetzelfde betekenen, maar deelaspecten van MVO zijn of indirect met MVO te maken hebben. Soms wordt MVO ook alleen gebruikt ter aanduiding van de maatschappelijke discussie of wordt er een kunstmatig onderscheid gemaakt tussen de termen duurzaamheid (ter aanduiding van de milieuaspecten) en MVO (ter aanduiding van de sociale aspecten).

De verschillende definities en benaderingen van/ten opzichte van MVO corresponderen doorgaans met de diverse MVO initiatieven die maatschappelijke organisaties hebben ontwikkeld:

1. op de diverse deelgebieden van MVO (namelijk mensenrechten, arbeidsrechten, milieu, consumentenbescherming & ontwikkelingsproblematiek)
2. naar een aantal actoren (bedrijfsleven, overheden, consumenten, NGO's (wereldwijd), burgers, internationale organisaties zoals de WTO)
3. op verschillende niveaus (universeel en op het hoogste abstractieniveau, per sector, per bedrijf, per branche, per land/regio/continent of per product).

4. door middel van verscheidene strategieën (zoals een politieke lobby met als doel bindende MVO regelgeving, positieve samenwerking met het bedrijfsleven, het bedrijfsleven direct aanspreken via publieke actie & de media).

Er wordt op het moment een zeer divers aantal activiteiten door de maatschappelijke organisaties onder het begrip MVO geschaard. Vaak zijn deze activiteiten helemaal niet nieuw, maar al decennia terug ontwikkeld, en krijgen ze nu het etiket MVO opgeplakt. In sommige gevallen is de link met MVO ook niet meteen duidelijk. Bij de eerlijke handels activiteiten van NGO's is de link met MVO bijvoorbeeld niet meteen evident. Vertegenwoordigers van eerlijke handel en vertegenwoordigers van MFO's geven wel aan dat de keurmerkactiviteiten met een ontwikkelingsdoelstelling wel onder de categorie MVO vallen. De eerlijk handels activiteiten hebben namelijk vooral de functie om het goede voorbeeld te geven (naast een bewustwording en stimulerende functie).

2.3 Conclusie

In dit hoofdstuk is naar voren gekomen dat de verschillende maatschappelijke organisaties wel verwijzen naar het Manifest of impliciet de uitgangspunten in hun beleid en activiteiten ondersteunen. Maar het gebeurt ook vaak dat de maatschappelijke organisaties MVO in de praktijk vanuit het eigen beleidsterrein benaderen. Het is juist de som van de verschillende MVO activiteiten en perspectieven die tezamen inhoud geven aan het gezamenlijke begrip en beleid op het gebied van MVO. Juist de verschillen in benaderingen worden door de organisaties als positief ervaren en wordt gezien als de interne dynamiek van het netwerk. Tegelijkertijd moet echter worden opgemerkt dat bij gebrek aan een duidelijk referentiekader, er ruimte is om zelf te bepalen wat MVO nu inhoud en het geeft de mogelijkheid om vage bewoordingen en tegenstrijdige interpretaties en definities te hanteren. Dit kan leiden tot verwarring in de terminologie en tot onduidelijkheid over de betekenis van het overkoepelende begrip. Ook schuilt het gevaar dat de meest uiteenlopende activiteiten onder MVO worden geschaard en MVO een containerbegrip wordt.

Hoofdstuk 3. Inhoudelijke criteria

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal in kaart worden gebracht welke inhoudelijke normen door de NGO's worden bevorderd en tevens in het internationale recht een legitieme basis hebben. Door middel van de interviews is er een inventarisatie gemaakt van de MVO activiteiten van de NGO's en de criteria die zij daarbij hanteren naar het bedrijfsleven en de overheid toe. Hiervan is een overzichtslijst gemaakt die bij dit hoofdstuk is ingesloten. Aan de hand van de SOMO lijst met relevante aspecten van MVO en door na te gaan bij de organisaties of zij ook verwijzen naar bepaalde verdragen, zijn de eisen van NGO's herleid tot de meest relevante (minimum) criteria met verwijzingen naar de bijbehorende richtlijnen en verdragen. De minimumcriteria en de bijbehorende verdragen zullen per deelterrein, namelijk achtereenvolgens mensenrechten, arbeidsrechten, milieu en andere onderwerpen als ontwikkelingsproblematiek en consumentenbescherming, worden besproken.

3.2 Mensenrechten

Activiteiten die mensenrechtenorganisaties ontwikkelen zijn allen gebaseerd op een bindend internationaal verdrag, namelijk de universele verklaring van de rechten van de mens (UVRM)¹¹. Dit verdrag is het referentiekader bij het formuleren van het mensenrechtenbeleid van een onderneming, bijvoorbeeld tijdens stakeholderdialogen. In het UVRM verdrag zijn de rechten van de mens zo geformuleerd dat ze niet alleen overheden aanspreken, maar ook een horizontale werking hebben naar ondernemingen. Zo hebben bedrijven volgend het verdrag de verantwoordelijkheid internationaal erkende mensenrechten na te leven en te bevorderen binnen het domein van hun activiteiten en invloed. Bedrijfsverantwoordelijkheden die voortvloeien vanuit het UVRM zijn de volgende:

- een onderneming moet medewerkers beschermen tegen schendingen van de mensenrechten
- een onderneming mag geen materiele of andere directe steun verlenen aan schendingen van mensenrechten
- een onderneming moet zich informeren over de situatie van de mensenrechten alvorens te investeren in het betreffende land
- een onderneming moet produceren en functioneren op een wijze die de mensenrechten niet schendt
- een onderneming moet voorzien in positieve middelen om de mensenrechten te bevorderen

Naast het UVRM verdrag, zijn er op het gebied van de mensenrechten nog een aantal andere belangrijke VN verdragen, namelijk het internationaal verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten (BUPO)¹² en het internationaal verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten.¹³ Gezamenlijk vormen deze verdragen het Internationaal Statuut van de Rechten van de Mens (of International Bill of Human Rights). Tevens is er nu een draft universal human rights guidelines for business in ontwikkeling in de subcommissie mensenrechten van de VN welke in de toekomst een belangrijke leidraad zal zijn voor het mensenrechtenbeleid ten aanzien van het bedrijfsleven.

¹¹ Universal Declaration of Human Rights, G.A. res. 217A (III), U.N. Doc A/810 at 71 (1948).
<http://www.unhcr.ch/udhr/index.htm>

¹² U.N. International Covenant on Civil and Political Rights
http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/a_ccpr.htm

¹³ International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, G.A. res. 2200A (XXI), 21 U.N. GAOR Supp. (No. 16) at 49, U.N. Doc. A/6316 (1966), 993 U.N.T.S. 3, entered into force Jan. 3, 1976.
http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/a_ceschr.htm

3.3 Arbeidsrechten

Op het gebied van het arbeidsvraagstuk zijn er duidelijke en helder geformuleerde arbeidsnormen. Zowel op internationaal als nationaal niveau is er een groeiende consensus onder NGO's, bedrijfsleven en overheden over de legitimiteit van de ILO arbeidsnormen (die ook in andere internationale instrumenten weer worden opgenomen zoals de ICFTU¹⁴, de OESO-richtlijnen, de Global Compact¹⁵, SA 8000¹⁶). Ook uit de interviews blijkt dat de maatschappelijke organisaties de ILO normen hebben omarmd, hoewel zij niet altijd direct verwijzen naar de ILO normen, maar bijvoorbeeld naar procescriteria (SA 8000), een gedragscode of richtlijnen zoals die van de OESO.

De fundamentele arbeidsrechten worden beschouwd als basis mensenrechten en zijn vastgelegd in de ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at work (1998).¹⁷ Deze rechten zijn minimale vereisten die door overheden en bedrijven nageleefd moeten worden. Het betreft de volgende vier onderwerpen (zoals vastgelegd in zeven ILO Conventies):

- Vrijheid van vakvereniging en het recht op collectieve onderhandelingen (ILO conventies 87, 98, aangevuld met 135 en aanbeveling 143)
- Verbod op dwangarbeid (ILO conventies 29 en 105)
- Verbod op kinderarbeid (ILO conventie 138)
- Verbod op discriminatie (ILO conventies 100 en 111)

Naast de fundamentele arbeidsnormen zijn er vier aanvullende primaire arbeidsnormen die in een pakket van basis arbeidscriteria behoren te worden opgenomen. Deze staan verwoord in de ILO tripartiete beginselverklaring¹⁸, namelijk:

- Het recht op een arbeidscontract
- Het recht op een leefbaar loon (ILO conventies 26 en 131)
- Het recht op veilige en gezonde werkomstandigheden (ILO conventie 155)
- In acht nemen van het maximale aantal werkuren (48+12) (ILO conventie 1)¹⁹

¹⁴ ICFTU/ITS Basic Code of Labour Practice

<http://www.itcilo.it/english/actrav/telearn/global/ilo/guide/icftuco.htm>

¹⁵ U.N. Global Compact <http://www.business-humanrights.org/UN-Global-Compact.htm>

¹⁶ Social Accountability 8000 Standaard (SA 8000) www.cepaa.org

¹⁷ Conventions of the International Labour Organisation (ILO)

<http://ilolex.ilo.ch:1567/english/convdisp1.htm>

¹⁸ Tripartite Declaration of Principles concerning Multinational Enterprises and Social Policy (1977), 17 I. L. M. 422, para. 6 (1978). <http://www1.umn.edu/humanrts/links/tripartite.html>

¹⁹ Deze normen gelden tezamen met de fundamentele arbeidsnormen als basiscriteria in de "SA 8000 standaard", de "ICFTU/ITS Basic Code of Labour Practice" en de "CCC Code of labour practices for the apparel and sportswear industry".

3.4 Milieu

Net als bij de arbeidsnormen is er geen gebrek aan inhoudelijke criteria op het gebied van milieu. Maar er is niet een bepaald verdrag aan te wijzen dat ten grondslag ligt aan de activiteiten van de maatschappelijke organisaties (zoals het AKB, Both Ends en Stichting Natuur en Milieu). Er zijn diverse(milieu) verdragen zoals het Biodiversiteitsverdrag²⁰, Kyoto verdrag,²¹ de Rio verklaring²², Agenda 21²³, OESO-richtlijnen die van toepassing zijn op de verschillende deelgebieden van duurzame ontwikkeling (waarvoor meestal de definitie van het Brundtland rapport wordt gebruikt). Maar over het algemeen wordt er maar zelden direct naar deze verdragen verwezen. Vaak worden criteria op een ad hoc basis geformuleerd, bijvoorbeeld bij een bepaalde case “als eis” gesteld door milieuorganisaties en verder uitgewerkt via een multistake-holderdialoog. Dit kan verklaard worden vanwege de aard van het milieuvraagstuk. De criteria zijn vaak heel product of sector specifiek, technisch van aard en kunnen ook heel erg variëren per case. Ook wordt er door de organisaties, zoals door Stichting Natuur en Milieu, veelal gebruik gemaakt van de nationale wetgeving. Toch kunnen er een aantal belangrijke principes uit bovenstaande codes en activiteiten gehaald worden, die algemeen gelden namelijk:

- Het beginsel van preventieve actie
- Het voorzorgsprincipe
- Het aanpakken van milieuschade bij de bron
- De vervuiler betaalt principe

Deze minimale eisen staan verwoord in de verklaring van Rio en in het verdrag van de Europese Unie (artikel 174).

3.5 Ontwikkelingsproblematiek

Doorgaans wordt er door de maatschappelijke organisaties niet verwezen naar verdragen die verantwoordelijkheden bepalen van overheden of het bedrijfsleven om een positieve bijdrage te leveren aan de sociale en economische ontwikkeling van het gastland, in het bijzonder van LDC's. En dat terwijl vele organisaties zich inzetten voor het stellen van maatschappelijk verantwoorde voorwaarden aan het opereren van bedrijven in het buitenland, juist met het doel om verbeteringen te brengen in de positie van ontwikkelingslanden. Impliciet liggen er toch een aantal criteria ten grondslag aan de MVO activiteiten die betrekking hebben op de ontwikkelingsproblematiek. Deze criteria zijn te vinden in de International Covenant on Economic, social and cultural rights, Declaration on the right to development, Draft United Nations declaration on the rights of indigenous peoples²⁴ en de OESO-richtlijnen. Het gaat om de volgende normen:

Het respecteren van de nationale soevereiniteit en lokale gemeenschappen, o.a. door:

- Het recht op sociale en economische ontwikkeling
- Respect voor de lokale wet en regelgeving
- Rechten van de inheemse bevolking

²⁰ Biodiversiteitsverdrag <http://www.biodiv.org/biosafety/>

²¹ Kyoto protocol <http://unfccc.int/>

²² Rio declaration on environment and development
<http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>

²³ Agenda 21 <http://www.un.org/esa/sustdev/agenda21text.htm>

²⁴ Declaration on the right to development <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/74.htm>
Draft United Nations declaration on the rights of indigenous peoples
<http://www1.umn.edu/humanrts/instree/declra.htm>

- De overdracht van kennis en technologie

te erkennen. Bij deze normen moet wel bij gezegd worden dat er een zeker spanningveld is tussen het respecteren van de nationale soevereiniteit en lokale gemeenschappen versus het respecteren van universeel geldende normen. Want welk recht heeft er voorrang, wanneer nationaal en international recht met elkaar in strijd zijn?

3.6 Consumentenbescherming

Hoewel het sociale aspect een belangrijke rol speelt wat betreft de consumentenbescherming, de aard van het vraagstuk vertoont vooral overeenkomsten en overlap met die van milieu. Het is namelijk meer technisch en product- en sectorspecifiek in vergelijking tot arbeid en mensenrechten. Veel van de meer gespecificeerde criteria staan verwoord in nationale en Europese regelgeving welke al wel bindend is. De consumentenwaarden zijn niet vastgelegd in één verdrag maar zijn ontleend aan diverse documenten die vaak toegespitst zijn op een bepaald onderwerp. De meest belangrijke bepaling is artikel 153 EG- Verdrag. Dit artikel legt het recht op voorlichting en vorming en het recht van vertegenwoordiging vast. Daarnaast zijn ook in de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen een aantal belangrijke bepalingen te vinden die de verantwoordelijkheden van bedrijven op het gebied van de consumentenbescherming nader formuleren. Uiteindelijk kunnen een aantal algemene criteria ter bevordering van duurzame productie en consumptie hier genoemd worden, namelijk:

- Het recht op keuzevrijheid van de consument
- Het garanderen van een evenwichtige verhouding tussen prijs en kwaliteit
- Het verschaffen van betrouwbare informatie over de totstandkoming van de producten en diensten
- Eerlijke bedrijfs-, marketing en reclame activiteiten
- Het garanderen van de veiligheid en kwaliteit van de goederen en diensten die de onderneming levert
- Toegang tot de goederen en diensten

Deze criteria komen grotendeels overeen met de consumentenwaarden die door de consumentenbond in de praktijk worden gehanteerd²⁵.

²⁵ Deze criteria komen grotendeels overeen met een 8-tal basis consumentenwaarden die door de Consumentenbond worden gehanteerd, namelijk de volgende: Toegang tot de goederen en diensten; Keuzevrijheid: consumenten kunnen zelf beslissen; Kwaliteit: hoge standaarden voor producten en diensten; waar voor je geld: een evenwichtige verhouding tussen prijs en kwaliteit; informatie, zodat keuzen effectief en realistisch kunnen zijn; veiligheid, zodat goederen en diensten hun gebruikers niet schaden; Klacht- en verhaalmogelijkheden, zodat consumenten eerlijk en redelijk behandeld worden als dingen verkeerd gaan en tenslotte duurzaam, zodat goederen en diensten niet de voorziening in behoeften van toekomstige generaties onmogelijk maken. Een interessante ontwikkeling is dat de Europese Commissie recentelijk een Groenboek over consumentenbescherming in de Europese Unie (COM(2001)531) heeft uitgebracht dat een belangrijke impuls voor een vangnet voor consumentenbescherming binnen de EU zou kunnen betekenen (maar het is vooral gericht op fair trade en niet op MVO).

3.7 Conclusie

In dit hoofdstuk is in kaart gebracht welke inhoudelijke normen door de NGO's in de praktijk worden bevorderd en tevens in het internationale recht een legitieme basis hebben. De wensen en eisen van de NGO's zijn herleid tot de meest relevante (minimum) criteria met verwijzingen naar de bijbehorende richtlijnen en verdragen op het gebied van mensenrechten, arbeid, milieu en andere onderwerpen als consumenten bescherming en ontwikkelingsproblematiek. Uit het onderzoek komt naar voren dat de criteria op het gebied van mensenrechten en arbeid het meest uitgekristalliseerd zijn. Bovendien is er een groeiende consensus over de legitimiteit van deze criteria die verwoord staan in het UVRM verdrag en de ILO conventies. Op het gebied van milieu, consumentenbescherming en de ontwikkelingsproblematiek is het moeilijker om een kader aan te geven. De criteria zijn vaak meer (technisch van aard en productspecifiek) vanuit de praktijk ontwikkeld.

Hoofdstuk 4. Toetsingsinstrumenten en procescriteria

4.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk is duidelijk geworden welke inhoudelijke criteria volgens de Nederlandse maatschappelijke organisaties aan MVO ten grondslag liggen en welke ook een legitieme basis hebben in het internationale recht. Er zal nu worden gekeken op welke wijze de organisaties de inhoudelijke criteria in (vrijwillige) toetsingsinstrumenten vertalen en welke principes daarbij worden gehanteerd. Wat zijn volgens de NGO's de voorwaarden voor de ontwikkeling, de in- en uitvoering van MVO beleid? En volgens welke principes kan de naleving het beste gewaarborgd worden? Voor de beantwoording van deze vragen is er gebruik gemaakt van de uitkomsten van de interviews en van documenten die de verschillende maatschappelijke organisaties hebben gegeven als toelichting op hun MVO beleid en activiteiten. Ook is er gekeken hoe de praktijkervaringen wat betreft de (bevordering van) naleving van MVO beleid zich verhouden tot internationale verdragen of richtlijnen. In dit hoofdstuk zal eerst worden ingegaan op de wijze waarop de maatschappelijk organisaties inhoudelijke MVO criteria vertalen in toetsingsinstrument. Vervolgens wordt er een overzicht gegeven van de voorwaarden en principes ten behoeve van de operationalisering, toetsing en naleving van de internationale criteria.

4.2 De instrumenten

Voordat er op bovenstaande vragen wordt ingegaan, moet worden opgemerkt dat niet alle maatschappelijke organisaties de behoefte hebben om bedrijven te toetsen en te controleren. Niet elke organisatie heeft een waakhondfunctie. De MFO's oriënteren zich bijvoorbeeld meer op de particuliere ontwikkelingssamenwerking. En de organisaties werkzaam in de eerlijke handel brengen zelf MVO in de praktijk. Deze organisaties zetten zich vooral in voor keurmerken met een ontwikkelingsdoelstelling zoals het Max Havelaar keurmerk²⁶, het FSC keurmerk (duurzaam bosbeheer),²⁷ de Marine Stewardship Council (duurzame visserij)²⁸ en IFOAM (biologische landbouw).²⁹

Tegelijkertijd zijn er ook veel organisaties die wel de behoefte hebben aan toetsing en controle van het bedrijfsleven wanneer deze in het buitenland opereren. Bij gebrek aan bindende instrumenten (op nationaal en internationaal niveau) voor toetsing en controle zijn verschillende strategieën ontwikkeld om de wens naar effectieve toetsing en controle te bevorderen. De meest relevante strategieën en instrumenten zullen hier besproken worden.

²⁶ Fairtrade criteria www.fairtrade.net

²⁷ Forest Stewardship Council <http://www.fscoax.org/>

²⁸ Marine Stewardship Council <http://www.msc.org/>

²⁹ IFOAM <http://www.ifoam.org/>

Momenteel wordt er ook campagne gevoerd naar WTO met betrekking tot sociale en milieunormen, de TBT en de TBT- code of good practice. Hierin staan verplichtende regels geformuleerd waaraan vrijwillige criteria voor keurmerken moeten voldoen. De volgende proces criteria worden gesteld voor keurmerken: Stakeholder-input (inclusief), Transparantie en openheid (niet exclusief), een evenwichtige invloed op de inhoud door zowel het zuiden (producenten) als het noorden (m.n. consumenten) van belang, onafhankelijke controle (bijvoorbeeld in het geval van keurmerken moeten certificering en handelsbelangen uitelkaar getrokken worden of met andere woorden: de organisatie die handel drijft mag niet dezelfde zijn als degene die het keurmerk geeft). Als het keurmerk hier niet aan voldoet, is het vatbaar voor klachten binnen de WTO. Het standpunt van de LVWW is dat voor zover de WTO een aantal procescriteria voor keurmerken stelt die voor de LVWW aanvaardbaar zijn, het juist versterkend werkt om ze toe te passen (dat maakt je minder kwetsbaar).

4.2.1. Strategieën m.b.t. de OESO-richtlijnen

Zo zijn er een aantal maatschappelijke organisaties die op nationaal en internationaal niveau lobbyen voor het versterken van het juridische karakter van bestaande instrumenten, zoals de OESO-richtlijnen. Momenteel is er vooral kritiek op het niet verplichtende karakter van het instrument: ze zijn te vrijwillig wat betreft implementatie, te vaag en te zwak in bewoording. Maar tegelijkertijd wordt aangegeven dat de OESO-richtlijnen inhoudelijk gezien een brede dekking hebben en belangrijke verantwoordingen van het bedrijfsleven op het gebied van MVO formuleren.

Verschillende organisaties zijn echter van mening dat je moet werken met wat je hebt en zoeken naar manieren om de OESO-richtlijnen meer bindend te maken. Sommige organisaties ontwikkelen toolkits voor het gebruik van de NCP's van de OESO-richtlijnen en inventariseren de mogelijkheden om naleving van MVO criteria te bevorderen via de NCP's. Inmiddels is er ook al een case ontvankelijk verklaard. Daarnaast is er ook een lobby middels consultatie bij EZ om de exportkredietenverzekeringen te koppelen aan de OESO-richtlijnen, waardoor de richtlijnen een meer bindend karakter zouden krijgen. Hierbij wordt de overheid aangesproken om regulerend op te treden naar het bedrijfsleven toe en is het doel om het bindende karakter van de OESO-richtlijnen te bevorderen. Het argument is dat wanneer bedrijven met publieke middelen een steuntje in de rug krijgen door middel van exportkredieten, die bedrijven ook aan bepaalde criteria behoren te voldoen. Momenteel komt er nog weinig terecht van de toezeggingen om de OESO-richtlijnen te gebruiken als toetsingskader voor het verlenen van exportkredieten. De druk wordt nu echter wel opgevoerd, met name door de juridische stappen die zijn ondernomen door Both Ends (WOB procedure en nu in hoger beroep na afwijzing) om informatie te verkrijgen over de exportkredieten die de overheid, namens Nederlandse bedrijven, momenteel heeft uitstaan bij ontwikkelingslanden. N.a.v. de WOB procedure over openbaarheid van gegevens van de NCM's (Nederlandse creditmaatschappijen) is er een dialoog gevoerd met de Rijkscommissie voor import en export aangelegenheden (deelnemers aan de dialoog waren o.a. de Nederlandse Bank ING, ABN AMRO, Fortis, de baggersector).

Tijdens de dialoog bij de Rijkscommissie heeft Anped de volgende eisen naar voren gebracht: Transparantie van de Nederlandse Credit Maatschappijen (NCM's) betekent informatie verstrekken over de lokatie/herkomst van het product, naam van het bedrijf, een indicatie van de grootte/deelname, welke procedures gevolgd worden, welke criteria gehanteerd worden (vraag naar de Tweede kamer), helder besluitvormingsproces over de criteria. Dit zou moeten plaatsvinden op basis van de volgende normen:

1. Inspanningsverplichting van de OESO-richtlijnen
2. Standaard MER wettelijk verplicht
3. 4 core labour standards
4. Corruptie en omkopingsverdrag van de OESO

Tot op heden weigeren de banken iedere vorm van ex-ante contract monitoring van de NCM's.

4.2.2 Stakeholderdialoog

Diverse organisaties zoeken samen met het bedrijfsleven via een stakeholderdialoog naar concrete oplossingen en alternatieven ter bevordering van MVO. Soms gebeurt dit op structurele basis (via ronde tafel overleg), maar vaak ook gewoon ad hoc (doorgaans naar aanleiding van een bepaalde actiecampagne en mediadruk). Deze multistakeholder dialogen resulteren soms in nieuwe gedragscodes die ontwikkeld worden met input van de expertise van de stakeholders. Zo proberen de mensenrechtenorganisaties door middel van de stakeholderdialoog met Nederlandse MNO's en VNO-

NCW te streven naar integratie van mensenrechten in het bedrijfsbeleid en rapportage daarover.³⁰ De organisaties zetten zich in voor implementatie van bindende wet en regelgeving van mensenrechten op internationaal, nationaal en bedrijfsniveau. Het instrument is de Universele Verklaring voor de Rechten van de mens.

4.2.3. Pilots met bedrijfsmonitoring en verificatie

Uit de interviews blijkt ook dat sommige maatschappelijke organisaties instrumenten hebben ontwikkeld ter bevordering van de ketenverantwoordelijkheid. Dit wordt onder andere gedaan via pilots met bedrijfsmonitoring en soms ook verificatie, zoals de Fair Wear Foundation³¹ en de bedrijfsmonitor van de FNV (geen verificatie). Deze initiatieven vinden vooral op het gebied van arbeid plaats. Een interessante ontwikkeling is dat naarmate de monitoring activiteiten toenemen, instrumenten als keurmerken, certificering en gedragscodes steeds meer naar elkaar toe groeien. De eerlijke handels initiatieven vervullen hierbij een voorbeeldfunctie. Er vindt een continue uitwisseling plaats van expertise tussen de verschillende vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties. Zo zit bijvoorbeeld Max Havelaar in het expertpanel van de FWF om vanuit de praktijkervaring advies te geven over monitoring en verificatie.³²

4.2.4 Ontwikkeling van nieuwe instrumenten op het gebied van milieu

Momenteel heeft Stichting Natuur en Milieu het plan om nieuwe instrumenten te ontwikkelen om milieustandaarden (product, sector/issue specifiek) te operationaliseren en naleving op nationaal niveau te bevorderen. Dit plan staat verwoord in het voorstel Productdossier en productlabels basis duurzaam ondernemen van Stichting Natuur en Milieu dat als Annex aan dit rapport is toegevoegd. In het kort komt dit initiatief op het volgende neer:

- Ontwikkeling van landelijke doelstellingen voor consumptie en productie (die gemonitord worden)
- Ontwikkeling van productdossiers. Een productdossier is een document wat zo goed mogelijk de milieubelasting aangeeft van het product in kwestie van grondstof tot afvalfase, zowel in kwalitatieve als kwantitatieve zin.
- Productlabel en productbureau
Opzetten van een informatiesysteem (voor de beoordeling van de bedrijfsprestatie over de gehele keten op milieugebied). Dit systeem zou gekoppeld moeten zijn aan hoge inhoudelijke normen en moet interactie geven voor consumenten (keuzevrijheid : rood-groen label a la FSC gebaseerd op productdossiers), voor burgers (MVO), voor overheid (regelgeving) en voor bedrijven onderling

³⁰ Een belangrijk discussiepunt is dat sommige mensen tijdens de interviews aangeven dat de multistakeholderdialoog, meer lijkt op een eindstadium, in plaats van een beginstadium om beleid te implementeren. Het beleid is gebaseerd op vrijblijvendheid en in de praktijk blijkt dat voordat de wensen ook werkelijk in beleid zijn geïmplementeerd, je weer drie jaar verder bent. Worden NGO's wel serieus genomen of is het bedrijfsleven vooral bezig met het inwinnen van informatie?

³¹ Fair wear Foundation, *Certification Manual, Draft*, version September 2001, 1/1-10/1

³² Momenteel wordt de productketen van de eerlijke handels activiteiten wordt nog niet onafhankelijk gecontroleerd, met uitzondering van Max Havelaar-producten (Max Havelaar maakt deel uit van FLO; sinds kort ligt de controle op keurmerkproducten bij FLO. FLO overkoepelt keurmerkorganisaties in 17 landen in Europa, Noord-Amerika en Japan). Op internationaal niveau is men nu bezig om het controlesysteem van de keurmerken te formaliseren. De controle wordt losgekoppeld van het overige werk en zal gebaseerd zijn op de ISO normen voor de controle van keurmerken. Dit gebeurt onder de koepel van FLO. FLO werkt samen met andere milieu en sociale keurmerkorganisaties en 'gedragscodes' in ISEAL. Van ISEAL maken o.a. IFOAM, SAI (SA8000) en de FSC deel uit. Ook binnen ISEAL is een proces op gang gekomen van verdere afstemming en harmonisatie met name van de controle/inspectiesystemen.

(benchmarking: concurrentie onderling stimuleren). Dit is het zogenaamde klavertje vier model. Een onafhankelijk productenbureau (experts) zou het informatiesysteem moeten beoordelen op deugdelijkheid en als tweede functie de productnormen vastleggen.

Op nationaal niveau moet vervolgens een juridisch raamwerk gecreëerd worden, middels wettelijke informatieplicht (momenteel maatschappelijk debat welke informatie gegeven moet worden) & een onafhankelijke juridische rechtbank. Je hebt een beroepsmogelijkheid nodig om je instrument zuiver te houden.

4.3 Voorwaarden voor een “goede (naleving van een) code”

Op basis van de antwoorden uit de interviews en bij bestudering de toepassingsinstrumenten en de documenten die de verschillende maatschappelijke organisaties hebben gegeven als toelichting op hun MVO beleid en activiteiten, kunnen een aantal belangrijke voorwaarden voor de ontwikkeling, de implementatie, de bewaking en controle en de verantwoording van MVO beleid worden aangegeven. Het gaat om de volgende voorwaarden en principes ter bevordering van de naleving van MVO beleid:

1.Ontwikkeling van het beleid

Het stakeholderprincipe: De ontwikkeling van MVO beleid behoort tot stand te komen met directe betrokkenheid van de relevante stakeholders. Een geloofwaardig en effectief stakeholderproces kenmerkt zich door uitwisseling van informatie en dialoog, maar vooral ook door een structurele betrokkenheid van de stakeholders bij het MVO beleid.

2.Implementatie (invoering van het beleid)

Implementatie van MVO beleid vindt plaats door middel van het opstellen van een eigen gedragscode welke direct verwijst naar bovengenoemde internationale normen en het formuleren van concrete doelstellingen en meetbare & heldere indicatoren. Daarbij moet duidelijkheid worden aangegeven wie de verantwoordelijkheid draagt voor het beleid, het MVO beleid moet een geïntegreerd onderdeel zijn van de bedrijfsfilosofie en strategie en eventuele grenzen aan de ketenverantwoordelijkheid dienen expliciet geformuleerd te worden. Tevens moet er rekening worden gehouden met mogelijke negatieve consequenties van implementatie van het MVO beleid en moeten maatregelen genomen worden voor rehabilitatie en compensatie en verbetertrajecten moeten ontwikkeld worden. Ten slotte moet het MVO beleid en de follow-up binnen een bepaald tijdspad geïmplementeerd te worden

3.Voorwaarden voor de uitvoering van het MVO beleid³³

Monitoring (bewaking van het beleid): Het bedrijf moet zelf controleren of het zich houdt aan de eigen gedragscode (het uitvoeringsplan, doelstellingen en indicatoren) door middel van het opzetten van een intern controle systeem. Voor deze interne aansturing moet een centraal (internationaal aangestuurd) management systeem worden ontwikkeld.

Verificatie (controle op het beleid door derden): De kwaliteit, het nut en de geloofwaardigheid van het verantwoordingsproces zal worden verhoogd door middel van onafhankelijke controle van de naleving van het MVO beleid.

³³ Er is momenteel onder de maatschappelijke organisaties vooral een discussie over de toepassing van monitoring en verificatie en de problemen waarmee men wordt geconfronteerd wanneer er een praktische vertaalslag gemaakt moet worden van universele normen naar de sector of het product. Ook speelt er een discussie over onafhankelijke verificatie. Hoewel het belang van externe verificatie door vrijwel alle organisaties wordt onderschreven, speelt de vraag wat dan “onafhankelijk is”. Er is met name kritiek op SA 8000 en of de verificatie door commerciële auditbureaus wel onafhankelijk is.

Klachtrecht: Klachten van werknemers en hun organisaties zullen door middel van onafhankelijke, transparante en effectieve procedures worden behandeld en men moet open staan voor de klachten van consumenten aan andere relevante stakeholders.

4. Voorwaarde voor het afleggen van verantwoording

Transparantie: De onderneming behoort op een transparante wijze verantwoording af te leggen voor haar handelen aan de stakeholders door middel van openbare periodieke rapportage van de inzet, informatievoorziening en openbaarmaking van gegevens en consultatie

Inmiddels worden deze voorwaarden ook steeds meer erkend, zoals blijkt uit het feit dat zij ook in nieuwe MVO instrumenten als de VN draft code en het Groenboek van de Europese Unie worden genoemd.

4.4 Conclusie

Uit het bovenstaande blijkt dat de NGO's inmiddels al ervaring hebben met vrijwillige initiatieven om internationale normen te operationaliseren en deze te toetsen. Bij bestudering van principes die worden gehanteerd bij de MVO activiteiten (zoals de multistakeholderdialoog, lobby's naar de overheid en internationale organisaties toe en initiatieven als het de FWF) en op basis van de antwoorden tijdens de interviews op de vraag: "welke principes van belang zijn voor de toetsing en controle van bedrijven?" wordt duidelijk dat tussen de verschillende belangengroepen een groeiende consensus is over de voorwaarden voor de ontwikkeling (stakeholderprincipe), invoering (implementatieprincipes, waaronder ook de ketenverantwoordelijkheid) en uitvoering (monitoring en verificatie en klachtrecht) van het MVO beleid. Daarnaast is er ook eensgezindheid dat een bedrijf verantwoording aan de stakeholders moet leggen voor haar handelen (in- en uitvoering van het MVO beleid). De procescriteria van transparantie, rapportage, informatie voorziening, en consultatie zijn hierbij ook van toepassing. Inmiddels worden de bovengenoemde principes ook in nieuwe MVO initiatieven zoals in de VN draft code en het Groenboek van de Europese Unie erkend.

Hoofdstuk 5. Een Modelcode?

5.1 Inleiding

In het Manifest “profijt van principes” hebben de maatschappelijke organisaties de wens naar voren gebracht dat de overheid een modelcode ontwikkelt voor MVO beleid. In dit hoofdstuk zal worden nagegaan of er nog een draagvlak is onder de maatschappelijke organisaties voor de ontwikkeling van een modelcode. Tijdens de interviews is aan iedere organisatie de vraag voorgelegd of een modelcode wenselijk is.³⁴ De antwoorden op deze vraag zijn geanalyseerd en de verschillende standpunten met betrekking tot de wenselijkheid van een modelcode als strategisch instrument zullen in dit hoofdstuk worden besproken. Op basis van de uitkomst of een modelcode wel of niet wenselijk is en de strategische opties die de organisaties naar voren hebben gebracht tijdens de interviews, zullen ten slotte aanbevelingen worden gedaan: “op welke wijze kunnen de MVO eisen van de maatschappelijke organisaties verder gebracht worden?”

5.2 Een modelcode?

De verschillende activiteiten van NGO's op het gebied van MVO resulteren in verschillende wensen en eisen ten aanzien van het opstellen van een gezamenlijke code voor het MVO beleid. Uit de interviews blijkt dat een modelcode, zoals geformuleerd in het manifest, niet de volledige steun geniet van maatschappelijke organisaties. Kanttekening wordt vooral geplaatst bij de politieke haalbaarheid van een modelcode, het ontbreken van stakeholderinput vanuit het Zuiden, de werkbaarheid en de effectiviteit van een code als deze eenmaal op politiek niveau gerealiseerd is.

Maar vrijwel iedereen onderstreept het belang van een modelcode als strategisch instrument om de discussie over MVO los te maken. Er blijkt onder de NGO's een verscheidenheid te zijn aan ideeën over mogelijke strategieën om MVO te bevorderen middels een codebenadering. De volgende standpunten kunnen onderscheiden worden:

- Een zo breed mogelijke modelcode op nationaal niveau (zoals verwoord in het Manifest), bij voorkeur met de VN code als uitgangspunt. Hoge normen die wettelijk verplichtend zijn, dat zou het droomscenario zijn.
- Geen modelcode maar waarom niet werken met wat je hebt? Zoals de OESO-richtlijnen, de ICFTU of SA 8000.
- Het opstellen van een aantal minimale criteria, een aantal keiharde eisen die wettelijk verplicht zijn (m.n. op het gebied van arbeid en mensenrechten).
- De ontwikkeling van een (vrijwillige) modelcode via een stakeholderproces (waarbij met name de lokale stakeholders betrokken worden).
- Een nationale modelcode dat dient als keurmerk voor bedrijven.
- Een brede, vrijwillige code die vooral dient als referentiekader voor de NGO's zelf wanneer zij samenwerken met het bedrijfsleven, hun wensen naar de overheid toe communiceren en voor de eigen activiteiten.

³⁴ Daarbij is ook gevraagd of de VN draft code een acceptabel uitgangspunt voor zo'n modelcode zou zijn. En ten slotte ook: Of verschillende sectorcodes meer wenselijk zijn? Antwoorden op de eerste vraag kunnen in de interviewverslagen worden gelezen. De meningen lopen uiteen van: “het is heel belangrijk instrument en uitgangspunt voor een modelcode” tot “het is een te idealistisch en dus een onwerkbaar initiatief”. Op de vraag of sector codes meer wenselijk waren, heeft niemand met ja geantwoord. Daarom wordt dit onderwerp verder ook buiten beschouwing gelaten.

Deze verschillende uitgangspunten geven al aan dat er geen eenduidig antwoord kan worden gegeven op de vraag of een modelcode wenselijk is, en zo ja, welke criteria daarin zouden moeten voorkomen.

Er kleven voor en nadelen aan de verschillende opties voor een code. Een code bestaande uit een aantal minimale criteria (bijvoorbeeld alleen de arbeidsnormen, mensenrechten, en milieuprincipes) heeft als nadeel dat een aantal andere criteria die worden gebruikt om bedrijven ter verantwoording te roepen worden uitgesloten, of op z'n minst als minder belangrijk kunnen worden gezien. Het voordeel is dat er rapportage en controle minder ingewikkeld zal zijn.

Een brede code, met een groot aantal bepalingen, is interessant omdat bedrijven dan op veel aspecten van MVO kunnen worden aangesproken middels deze code. Zo bieden bijvoorbeeld de OESO-richtlijnen mogelijkheden bedrijven naast arbeid, mensenrechten en milieu, aan te spreken op corruptie, consumenten misleiding, oneerlijke concurrentie, etc. Deze elementen worden gemist bij de minimale benadering van een code met daarin alleen de basis arbeidsrechten, mensenrechten en milieunormen. Het nadeel van een brede code met daarin veel bepalingen is echter weer dat het moeilijk te toetsen en te controleren zal zijn. Hierdoor zal een dergelijke code moeilijker in bindende regelgeving kunnen worden vertaald.

5.3 Aanbevelingen

5.3.1 Een MVO toetsingskader

Het opstellen van één modelcode waar alle Nederlandse NGO's achter gaan staan lijkt een te statische aanpak voor een continu proces. Het begrip MVO heeft zich nog niet duidelijk genoeg uitgekristalliseerd om tot een algemeen geldende vaststaande code te komen. Aangezien er op grote schaal codes en richtlijnen in ontwikkeling zijn, is het wel belangrijk dat er een verduidelijking komt van de voor maatschappelijke organisaties van belang zijnde MVO principes. Uit de interviews is naar voren gekomen dat er behoefte is aan deze verduidelijking.

Een mogelijke oplossing lijkt te zijn om niet zozeer een modelgedragscode op te stellen, met daarin alle MVO normen denkbaar, maar om een aantal richtlijnen en principes van MVO uit te werken dat als referentiekader kan worden gebruikt als voor het MVO beleid van maatschappelijke organisaties, bijvoorbeeld wanneer zij een strategische samenwerking aangaan met het bedrijfsleven (door middel van particuliere ontwikkelingssamenwerking of bijvoorbeeld bij stakeholderdialogen). Dit referentiekader is ook nodig om de nauwelijks bij te houden ontwikkelingen op het gebied van MVO kritisch te kunnen volgen. Het MVO toetsingskader zou dan gebruikt kunnen worden voor de beoordeling van politieke initiatieven en van het MVO beleid van ondernemingen. Het nieuw te ontwikkelen instrument is niet alleen bedoeld om MVO normen te definiëren (op het gebied van mensenrechten, arbeidsrechten, milieubescherming, consumentenbescherming, ontwikkelings-samenwerking), maar ook om te bepalen wat de voorwaarden zijn voor de ontwikkeling van een effectieve code (zoals stakeholder-input, voorwaarden voor implementatie, waaronder ketenverantwoordelijkheid, monitoring en verificatie en ten slotte transparantie: openbaarheid van gegevens, informatievoorziening en periodieke rapportage)

5.3.2 Een NGO steunpunt

Om dit MVO initiatief te begeleiden zou er een NGO steunpunt opgericht kunnen worden. Zo'n steunpunt zou functioneren binnen het bestaande MVO netwerk en de MVO activiteiten ondersteunen, door voort te borduren op de bestaande informele structuur van het NGO netwerk en zich vooral te

richten op de behoeften van de NGO's zowel in Nederland als de partners in het Zuiden. Een belangrijke functie van zo'n NGO steunpunt zou zijn het bijhouden van relevante MVO activiteiten, (proces) criteria en instrumenten en na te gaan hoe deze zich verhouden tot internationale normen. Overzichten hiervan kunnen worden verspreidt onder de NGO's en eventueel beschikbaar worden gemaakt op een website (bijvoorbeeld alleen toegankelijk voor NGO's). Lacunes kunnen dan door de NGO's zelf weer opgevuld worden.

5.3 Conclusie

Momenteel is er nog geen brede steun voor een modelcode onder de maatschappelijke organisaties. Er is twijfel over de politieke haalbaarheid van een modelcode en over de werkbaarheid en de effectiviteit van een code als deze eenmaal op politiek niveau gerealiseerd is. Bovendien geven sommigen aan dat een modelcode een te statische aanpak zou zijn voor het continue proces. Iedereen is het wel eens over het belang van een modelcode als strategisch instrument om de MVO discussie los te maken. Daarom zijn er aanbeveling gedaan voor het ontwikkelen van een MVO toetsingskader. Het is denkbaar dat in eerste instantie zo'n MVO toetsingskader vooral een vehikel is om de MVO discussie verder te brengen. Maar bij voldoende draagvlak kan het dienen als referentiepunt voor NGO's in hun communicatie naar overheid en bedrijfsleven toe en als richtsnoer voor strategische samenwerking met het bedrijfsleven. In een later fase kan aan de toepasbaarheid van zo'n MVO toetsingskader verder gewerkt worden en ook gedifferentieerd worden naar verschillende sectoren.³⁵ Dit MVO initiatief zou gefaciliteerd kunnen worden door de oprichting van een NGO steunpunt op het gebied van MVO.

³⁵ Bij de inventarisatie van wensen en eisen van NGO's door middel van de interviews zijn ook diverse sectorspecifieke eisen naar voren gebracht. Ten behoeve van de duidelijkheid en de afbakening van het onderzoeksgebied, zijn deze eisen niet in dit rapport verwerkt, maar kan de lezer ze vinden in de interviewverslagen. In een latere fase van de ontwikkeling van het toetsingskader, kunnen de minimale normen, ook aangevuld worden met deze meer specifieke wensen.

Annex 1. MVO toetsingskader, een concept ontwikkeld door Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen (SOMO)

I. Inleiding

Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO) is een steeds belangrijker onderwerp van maatschappelijke discussie op nationaal en internationaal niveau. Ook de SER heeft onlangs een advies uitgebracht waarbij het belang van MVO wordt benadrukt en definieert MVO als de “core business” van iedere onderneming. De belangstelling van het bedrijfsleven voor MVO wordt zichtbaar doordat sommige bedrijven een eigen MVO beleid formuleren. Daarbij zijn de bedrijfsgedragscodes het meest voorkomende instrument om MVO beleid mee vorm te geven. Ook richting de stakeholders toont het bedrijfsleven zich meer bereidwillig tot dialoog, consultatie en strategische samenwerking.

Momenteel laat de overheid deze ontwikkeling op het gebied van MVO over aan het maatschappelijk spel. Zij pleit voor zelfregulering en gaat ervan uit dat het bedrijfsleven in samenspraak met haar stakeholders, het concept MVO de komende jaren verder zal uitwerken. Inmiddels is er al ruime ervaring met deze vrijwillige benadering van MVO en zijn er diverse vrijwillige initiatieven ontwikkeld om MVO te bevorderen. Dit gebeurt door middel van zelfregulering (de ontwikkeling van gedragscodes op eigen initiatief van ondernemingen), maar ook door co-regulering (zoals multi-stakeholder initiatieven als de Fair Wear Foundation).

De ideologische nadruk op vrijwilligheid is een verdediging van de status quo en een polderterm om iedereen (vooral werkgevers en werknemers) globaal op één lijn te houden. Maar onder die vlag van vrijwilligheid is wel degelijk een beweging naar minder vrijwilligheid zichtbaar aan het worden. Neem bijvoorbeeld de criteria voor exportinstrumenten, het verantwoorde inkopen door de overheid, de erkenning dat fundamentele arbeidsrechten niet vrijwillig zijn en de maatschappelijke en politieke druk tot openbare rapportage. Ook leiden de vele vrijwillige initiatieven op het gebied van implementatie, monitoring en onafhankelijke controle tot een nadere begripsbepaling en standaardisatie.

De maatschappelijke organisaties erkennen dat de discussie over MVO een dynamische discussie is en dat de invulling en uitwerking van het begrip MVO onderhevig is aan verandering door het maatschappelijk spel. Maar die dynamiek heeft vooral te maken met nieuwe MVO issues, operationalisering naar bedrijven van bestaande normen en hoe deze te implementeren. Dit neemt niet weg dat er reeds een groot aantal internationale normen en verdragen bestaan die het normatieve kader voor het gedrag van internationaal opererende bedrijfsleven definiëren. Zo ligt het normatieve kader op het gebied van arbeid en mensenrechten in grote mate (niet geheel) vast. Dit geldt ook (maar dan in mindere mate) voor milieubescherming. De overheid is partij bij tal van deze internationale verdragen op het terrein van arbeidsrechten, mensenrechten en het milieu. Zij is daarom verplicht niets na te laten om zich ervan te verzekeren dat deze waarden en normen ook door internationaal opererende bedrijven wordt nageleefd.

De maatschappelijke organisaties hebben de overheid dan ook opgeroepen middels het Manifest “profijt van principes”³⁶ om een actieve rol op zich te nemen als wet- en regelgever en als uiteindelijke verantwoordelijke voor het toezicht op de uitvoering. De overheid zou aan haar verantwoordelijkheid tegemoet komen o.a. door het opstellen van een Nederlandse gedragscode voor verantwoord ondernemen, gebaseerd op internationale verdragen. Maar aan de oproep heeft de overheid tot nog

³⁶ Manifest profijt van principes: Spelregels voor Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen. <http://www.indianet.nl/manifest.html>

toe geen gehoor gegeven, ondanks het feit dat de tendens naar minder vrijwilligheid, verdergaande regulering (op nationaal en internationaal niveau) noodzakelijk maakt.

Zolang de overheid nalaat om een nationaal beleidskader voor MVO te ontwikkelen en niet duidelijk aangeeft wat MVO precies inhoud door middel van een directe verwijzing naar de relevante internationale normen, geeft de overheid ruimte aan het maatschappelijk proces om het begrip MVO zelf te definiëren en is het mogelijk om vage bewoordingen en onduidelijke principes te hanteren. Zo is er sprake van een toename van bedrijfscodes die gekenmerkt worden door onderlinge verschillen in kwaliteit, inhoud, implementatie en controle op naleving. Er wordt vaak niet verwezen naar internationale normen, de criteria die er wel in verwoord staan zijn vaak moeilijk meetbaar en er is sprake is van een gebrekkige controle op de naleving van de codes. Bij gebrek aan een algemeen referentiekader is het gevaar ook groot dat verschillende eisen ten aanzien van MVO criteria (met name over de toepassing) door maatschappelijke organisaties naar buiten wordt gebracht.

Deze ontwikkeling maakt het moeilijker om op een zuivere wijze het maatschappelijke debat over MVO te voeren, geeft bedrijven mogelijkheden tot “windowdressing”, en leidt ertoe dat het begrip MVO uitgehold raakt en een container wordt voor een diversiteit aan issues. Wanneer MVO bijvoorbeeld alleen uitgelegd wordt vanuit de nationale context of gelijk wordt gesteld aan charitas activiteiten van ondernemingen dan gaat dit geheel voorbij aan de werkelijke betekenis van MVO.

II. Preambule

Zolang er geen internationale regulering plaats vindt, en een nationaal referentiekader op het gebied van MVO niet wordt ontwikkeld, vinden de Nederlandse maatschappelijke organisaties het noodzakelijk om te verduidelijken wat MVO precies inhoudt. Het uitgangspunt van de maatschappelijke organisaties is dat door aan te geven welke internationale normen voor MVO relevant zijn en direct te verwijzen naar de bijbehorende verdragen of richtlijnen, een eenduidige taal en definitie in het MVO debat en het MVO beleid wordt bevorderd. Op deze wijze zal de standaardisatie, legitimiteit en uiteindelijk de toepassing en controle van internationaal erkende normen worden versterkt.

Op basis van onderzoek onder de Nederlandse NGO's en overleg in het MVO platform is uiteindelijk gekozen voor de ontwikkeling van dit 'MVO toetsingskader'. Dit document dient als leidraad voor de MVO discussie, als referentiekader voor de MVO activiteiten van maatschappelijke organisaties en als uitgangspunt voor de beoordeling en bevordering van zowel politieke initiatieven als het MVO beleid van bedrijven.

Het uiteindelijke doel van Maatschappelijke organisaties is internationale bindende regelgeving op het gebied van MVO. Binnen de Verenigde Naties wordt daar al een begin mee gemaakt. Momenteel is er een “draft universal human rights guidelines for business” in ontwikkeling in de subcommissie mensenrechten van de Verenigde Naties. De maatschappelijke organisaties ondersteunen dit initiatief, met de verwachting dat deze in de toekomst als een belangrijke leidraad zal dienen voor het MVO beleid en zich uiteindelijk zal ontwikkelen tot een bindende standaard. Tevens onderschrijven de maatschappelijke organisaties dat de vrijwillige OESO-richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen een belangrijke nieuwe standaard zijn voor ondernemingen. Maar zij wijzen erop dat de richtlijnen internationaal bindende regelgeving niet kunnen vervangen.

Dit MVO toetsingskader is dus geen vervanging voor internationale intergouvernementele samenwerking of voor internationale wetgeving, noch een vervanging voor nationale wetgeving, collectieve onderhandelingen en andere vakbondsactiviteiten. Het heeft niet tot doel om een plafond

te plaatsen voor MVO beleid van ondernemingen, maar wel om een aantal minimale eisen te stellen waaraan het MVO beleid van een bedrijf moet voldoen.

In dit MVO toetsingskader worden de inhoudelijke criteria, procescriteria en de voorwaarden voor het ontwikkelen, in- en uitvoeren van MVO beleid uiteengezet. Vanuit de optiek van de Nederlandse maatschappelijke organisaties behoren initiatieven op het gebied van MVO aan de geformuleerde uitgangspunten te voldoen om geloofwaardig en effectief te zijn. In dit MVO toetsingskader zijn de volgende MVO aspecten opgenomen:

- III. Begripsbepaling: Wat is MVO?
- IV. Bepaling van de reikwijdte (ketenverantwoordelijkheid en een integrale benadering)
- V. Inhoudelijke criteria op het gebied van arbeidsrechten, mensenrechten, milieu en andere relevante MVO aspecten
- VI. Voorwaarden waaraan het proces van het ontwikkelen en uitvoeren van MVO beleid moet voldoen (stakeholderprincipe, implementatie, monitoring en verificatie)
- VII. Procescriteria (transparantie van het handelen naar de stakeholders toe, door middel van rapportage, informatievoorziening, openbaarmaking van gegevens en consultatie).

In het MVO toetsingskader wordt direct gerefereerd naar de internationale verdragen en richtlijnen. Daarnaast zijn er in dit MVO toetsingskader ook aspecten opgenomen die zijn ontleend aan de reeds bestaande ervaringen op het gebied van implementatie en toetsing van de internationale normen.

III. Begripsbepaling: Wat is MVO?

Maatschappelijk verantwoord ondernemen gaat om het gedrag van ondernemingen, vooral wanneer zij in het buitenland opereren (in de meest brede zin van het woord). In het Manifest "Profijt van principes" wordt weergegeven wat de Nederlandse maatschappelijke organisaties verstaan onder maatschappelijk verantwoord ondernemen.

MVO zoals gedefinieerd in het Manifest "profijt van principes"

"Bedrijven krijgen steeds meer invloed op de samenleving, ook buiten onze landgrenzen. Invloed moet gepaard gaan met verantwoordelijkheid en verantwoording. Verantwoordelijkheid houdt in dat een onderneming zich houdt aan afgesproken waarden en normen. Naast de wetten van het land zijn dat, vooral waar deze wetten of hun uitvoering tekortschieten, de internationaal aanvaarde verdragen op het gebied van arbeidsrechten, mensenrechten, milieu en consumentenbescherming. Het afleggen van verantwoording komt tegemoet aan het recht van burgers (ook in hun rol als consument) om te weten wat de ethische, sociale en milieueffecten van de activiteiten van een onderneming en haar producten en diensten zijn. Zo kunnen zij geïnformeerde en verantwoorde keuzes maken."

VI. Reikwijdte: ketenverantwoordelijkheid & een integrale benadering

MVO betekent dat een bedrijf op een integere wijze zal handelen en voor haar handelen publieke verantwoording zal afleggen, niet alleen op een deelgebied van MVO, maar op MVO in de gehele breedte, met betrekking tot de gehele keten (niet alleen van toepassing op het moederbedrijf, maar ook op de toeleveranciers, (onder) aannemers, licentiehouders, joint ventures en iedereen die werk verricht voor het bedrijf ongeacht de informele relatie) en wat betreft alle vestigingen, alle activiteiten en alle bedrijfsproducten, wereldwijd.

V. Inhoudelijke criteria

Verantwoordelijkheid houdt in dat een onderneming zich houdt aan afgesproken waarden en normen. Naast de wetten van het land zijn dat, vooral waar deze wetten of hun uitvoering tekortschieten, de internationaal aanvaarde verdragen op het gebied van arbeidsrechten, mensenrechten, milieu en consumentenbescherming.

Bedrijven doen maatschappelijk verantwoord zaken wanneer zij de volgende normen eerbiedigen, beschermen, naleven en bevorderen, namelijk die verwoord staan in de:

- Mensenrechten-

Het Internationaal Statuut van de Rechten van de Mens (of International Bill of Human Rights) bestaande uit de universele verklaring van de rechten van de mens (UVRM), het internationaal verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten (BUPO) en het internationaal verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten.

De Universele verklaring voor de Rechten van de mens is het referentiekader bij het formuleren van het mensenrechtenbeleid van een onderneming.³⁷ Bedrijven hebben de verantwoordelijkheid om in situaties waar regeringen hun internationale verplichtingen inzake mensenrechten niet nakomen, handelend op te treden om daar waar mogelijk hun invloed positief aan te wenden. Deze verantwoordelijkheid voor bedrijven komt onder meer aan de orde in de preambule van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, waarin 'every organ of society' wordt opgeroepen 'by progressive measures' te garanderen dat de rechten zoals neergelegd in de Universele Verklaring zullen worden erkend en nageleefd. Bedrijfsverantwoordelijkheden die voortvloeien vanuit het UVRM zijn:

- een onderneming moet medewerkers beschermen tegen schendingen van de mensenrechten
- een onderneming mag geen materiele of andere directe steun verlenen aan schendingen van mensenrechten
- een onderneming moet zich informeren over de situatie van de mensenrechten alvorens te opereren in het betreffende land
- een onderneming moet produceren en functioneren op een wijze die de mensenrechten niet schendt
- een onderneming moet voorzien in positieve middelen om de mensenrechten te bevorderen

³⁷ Naast het UVRM verdrag zal in de toekomst de draft universal human rights guidelines for business welke momenteel in ontwikkeling is in de subcommissie mensenrechten van de VN als een belangrijke leidraad dienen.

-Arbeidsrechten-

ILO declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, ILO tripartite verklaring³⁸ en de OESO-richtlijnen voor multinationals.

De fundamentele arbeidsrechten worden beschouwd als basis mensenrechten en zijn vastgelegd in de ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at work (1998). Deze rechten zijn minimale vereisten die door overheden en bedrijven nageleefd moeten worden en vormen dan ook een minimum voor een pakket van MVO criteria op het gebied van MVO. Het betreft de volgende vier onderwerpen (zoals vastgelegd in zeven ILO Conventies):

- Vrijheid van vakvereniging en het recht op collectieve onderhandelingen (ILO conventies 87, 98, aangevuld met 135 en aanbeveling 143)
- Verbod op dwangarbeid (ILO conventies 29 en 105)
- Verbod op kinderarbeid (ILO conventie 138)
- Verbod op discriminatie (ILO conventies 100 en 111)

Naast de fundamentele arbeidsnormen zijn er vier aanvullende primaire arbeidsnormen die in een pakket van MVO criteria behoren te worden opgenomen³⁹:

- Het recht op arbeidszekerheid
- Het recht op een leefbaar loon (ILO conventies 26 en 131)
- Het recht op veilige en gezonde werkomstandigheden (ILO conventie 155)
- In acht nemen van het maximale aantal werkuren (48+12) (ILO conventie 1)

-Milieubescherming-

Bevordering van duurzame ontwikkeling zoals verwoord in het Biodiversiteitsverdrag (1992), de OESO-richtlijnen voor multinationals, RIO declaration on Environment and development (1992), Agenda 21, Kyoto protocol, Aarhus Convention, Verdrag van de Europese Unie (artikel 174),

Bedrijven behoren naast het respecteren van de nationale milieu wetgeving, ook de objectieve normen ter bescherming van het milieu en de publieke veiligheid en gezondheid zoals verwoord in verdragen als het Biodiversiteitsverdrag, de OESO-richtlijnen voor multinationals, de RIO Verklaring, Agenda 21, Aarhus Convention en het Kyoto protocol na te leven. Een aantal algemene beginselen, die ook gericht zijn op het voorkomen van nadelige effecten, behoren in een MVO basispakket van minimumeisen te worden gehanteerd, namelijk:

- Het beginsel van preventieve actie
- Het voorzorgsprincipe

³⁸ De ILO conventies zijn vooral gericht op de verantwoordelijkheid van overheden op het gebied van arbeidsrechten. De Tripartite declaratie is een verdere uitwerking van de ILO conventies. Hierin worden de bedrijfsverantwoordelijkheden op het gebied van het arbeidsvraagstuk geformuleerd. Hierin staan ook de aanvullende primaire arbeidsnormen, die vooral de onder de verantwoordelijkheid van bedrijven vallen.

³⁹ Deze normen gelden tezamen met de fundamentele arbeidsnormen als basiscriteria in de "SA 8000 standaard", de "ICFTU/ITS Basic Code of Labour Practice", de ETI en de "CCC Code of labour practices for the apparel and sportswear industry".

- Het aanpakken van milieuschade bij de bron
- Het principe de vervuiler betaalt

Deze minimale eisen staan verwoord in de Rio verklaring en in het verdrag van de Europese Unie (artikel 174).

-Consumentenbescherming-

Bevordering van duurzame productie en consumptie overeenkomstig het nationale recht en internationale regelgeving, zoals de OESO-richtlijnen en in het bijzonder artikel 153 EG-Verdrag.

De consumentenwaarden zijn niet vastgelegd in één verdrag maar zijn ontleend aan diverse documenten die vaak toegespitst zijn op een bepaald onderwerp. De meest belangrijke bepaling is **artikel 153 EG- Verdrag**. Dit artikel legt het recht op voorlichting en vorming en het recht van vertegenwoordiging vast.

Bedrijven behoren de volgende consumentenwaarden na te leven, namelijk:

- Het recht op keuzevrijheid van de consument
- Het garanderen van een evenwichtige verhouding tussen prijs en kwaliteit.
- Het verschaffen van betrouwbare informatie over de totstandkoming van de producten en diensten
- Eerlijke bedrijfs-, marketing en reclame activiteiten
- Het garanderen van de veiligheid en kwaliteit van de goederen en diensten die de onderneming levert
- Toegang tot de goederen en diensten.

-Respect voor nationale soevereiniteit en lokale gemeenschappen

International Covenant on Economic, social and cultural rights, Declaration on the right to development, Draft United Nations declaration on the rights of indigenous peoples, de OESO-richtlijnen.

- Het recht op sociale en economische ontwikkeling
- Respect voor de lokale wet en regelgeving
- Rechten van de inheemse bevolking
- De overdracht van kennis en technologie

VI. Voorwaarden voor de ontwikkeling, in- en uitvoering van het MVO beleid

De onderneming draagt er zorg voor dat het een beleid ontwikkelt, in- en uitvoert dat de bescherming van bovenstaande internationale normen garandeert. Die bescherming wordt gewaarborgd als aan de volgende voorwaarden wordt voldaan:

A. Stakeholderprincipe (als voorwaarde voor de ontwikkeling van het MVO beleid)

De ontwikkeling van het MVO beleid komt tot stand met directe betrokkenheid van de relevante stakeholders. Een geloofwaardig en effectief stakeholderproces kenmerkt zich door uitwisseling van informatie en dialoog, maar vooral ook door een structurele betrokkenheid van de stakeholders bij het MVO beleid van de onderneming. Dit kan tot stand komen door middel van een strategisch samenwerkingsverband, bijvoorbeeld ten behoeve van de vaststelling van de MVO criteria en het opzetten van systemen voor de controle en verificatie van de MVO criteria.

B. Voorwaarden voor de invoering van het MVO beleid (implementatie)

De onderneming draagt zorg voor de invoering van het MVO beleid door middel van:

- **Het opstellen van een eigen gedragscode**
Het opstellen van een gedragscode waarin het MVO beleid wordt geformuleerd en welke direct verwijst naar bovengenoemde internationale normen.
- **Formuleren van concrete doelstellingen en meetbare & heldere indicatoren**
De internationale normen moeten geoperationaliseerd worden naar concrete doelstellingen en heldere eenduidige indicatoren in overleg met de relevante stakeholders. Nadere bepaling van de indicatoren is vaak afhankelijk van variabelen in de lokale situatie en de specifieke branche.

Een geloofwaardige en effectieve implementatie van de internationale normen dat tot doel heeft om tot werkelijke verbetering te komen, vindt onder de volgende voorwaarden plaats:

- **Duidelijkheid over wie de interne verantwoordelijkheid draagt voor het beleid**
Het bedrijf zal duidelijk maken wie er verantwoordelijk is voor de ontwikkeling en uitvoering van de code. De verantwoordelijkheid voor de implementatie moet op de daartoe geëigende afdeling van het bedrijf gebeuren en niet aan de Public Relations afdeling overgelaten worden.
- **Integratie van het MVO beleid & ketenverantwoordelijkheid**
Het MVO beleid moet een geïntegreerd onderdeel zijn van de bedrijfsfilosofie en strategie, moet onderschreven worden op iedere werkplek en een afdwingbaar onderdeel zijn van alle inkoop en aanbestedingscontracten van het bedrijf met onderaannemers of toeleveranciers. Eventuele grenzen aan de ketenverantwoordelijkheid dienen expliciet geformuleerd te worden.
- **Follow-up**
Er moet rekening worden gehouden met mogelijke negatieve consequenties van implementatie van de gedragscode voor (individuele) werknemers, zoals het wegsturen van kindarbeiders. Na evaluatie over de naleving van de code moeten maatregelen genomen worden voor rehabilitatie en compensatie en verbetertrajecten moeten ontwikkeld worden.
- **Tijdpad van implementatie**
De code en de follow-up van de code dient binnen een bepaald tijdpad geïmplementeerd te worden

C. Voorwaarden voor de uitvoering van het MVO beleid (monitoring, verificatie en klachtrecht)

De volgende elementen dragen zorg voor een effectieve, betrouwbare en geloofwaardige uitvoering van het MVO beleid:

A. Monitoring (bewaking van het beleid)

Het bedrijf moet zelf controleren of het zich houdt aan de eigen gedragscode (het uitvoeringsplan, doelstellingen en indicatoren) door middel van het opzetten van een intern controle systeem. Controle kan plaats vinden door middel van inspecties, stafinstructies of via de voorzieningen die ook zorg dragen voor de kwaliteitscontrole of de inkoopkantoren, en via het informeren van het management van de toeleveranciers op een structurele manier. Voor deze interne aansturing moet een centraal (internationaal aangestuurd) management systeem worden ontwikkeld.

B. Verificatie (controle op het beleid door derden)

De kwaliteit, het nut en de geloofwaardigheid van het verantwoordingsproces zal worden verhoogd door middel van onafhankelijke controle van de naleving van de code/de rapportage. Verificatie behoort uitgevoerd te worden door een organisatie die niet aan het bedrijf gebonden is en waarbij maatschappelijke organisaties en vakbonden een directe betrokkenheid hebben.

Klachtrecht

Om ervoor te zorgen dat de uitvoering van het MVO beleid effectief en op een geloofwaardige wijze verloopt, zal het bedrijf ook klachten van werknemers en hun organisaties door middel van onafhankelijke, transparante en effectieve procedures behandelen en open staan voor de klachten van consumenten aan andere relevante stakeholders. Zij moeten in vertrouwen en op een veilige manier kunnen rapporteren over schendingen van de code. Het leveren van informatie over het functioneren van de gedragscode moet niet leiden tot disciplinaire maatregelen, ontslag of discriminatie.

VII. Procescriteria: verantwoording afleggen voor het handelen aan de stakeholders

Het afleggen van verantwoording komt tegemoet aan het recht van burgers (ook in hun rol als consument) om te weten wat de ethische, sociale en milieueffecten van de activiteiten van een onderneming en haar producten en diensten zijn. Zo kunnen zij geïnformeerde en verantwoorde keuzes maken.

Transparantie

De onderneming behoort op een transparante wijze verantwoording af te leggen voor haar handelen aan de stakeholders over het MVO beleid door middel van:

- **Openbare periodieke rapportage van de inzet**
De onderneming behoort adequaat en tijdig informatie te verschaffen over het sociale, ethische en milieu beleid van het bedrijf en de andere gedragscodes die zij onderschrijven.
- **Informatievoorziening**
Over het MVO beleid behoort de onderneming informatie te verschaffen aan alle relevante stakeholders. Dit kan bijvoorbeeld plaatsvinden door middel van verspreiding van de gedragscode, vertaling van de normen in de lokale taal en door middel van trainingen.
- **Openbaarmaking van gegevens en consultatie.**
Om zich op de hoogte te stellen van specifieke MVO risico's (van projecten) moeten ondernemingen met stakeholders over hun plannen communiceren en consulteren. Door middel van milieueffectrapportage kunnen stakeholders bijvoorbeeld van tevoren op de hoogte worden gesteld van de mogelijke milieueffecten van de plannen van een onderneming.

Andere MVO aspecten die niet in dit MVO toetsingskader staan verwoord kunnen eventueel ook opgenomen worden zoals:

- ❑ Algemeen werknemersbeleid: training, opleiding, collectieve ontslagen en afvloeiingsregelingen, tijdige informatievoorziening bij reorganisaties (OESO-richtlijnen)
- ❑ Bewaking (UN Code of conduct for Law Enforcement Officials (1997) & UN Basic principles on the Use of Force and Fire arms by law Enforcement Officials (1990))
- ❑ Corruptie (OECD Convention on Combatting bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions (1992))
- ❑ Bescherming cultureel erfgoed
- ❑ Fair Trade principes: eerlijke belastingafname, eerlijke concurrentie en eerlijke prijzen (OESO-richtlijnen)
- ❑ Eerlijke bedrijfs-, marketing en reclame activiteiten (OESO-richtlijnen)
- ❑ Klachtrecht op ander dan bedrijfsniveau, bijvoorbeeld bij nationale of internationale organisaties.
- ❑ Een onderneming moet specifiek mensenrechtenbeleid formuleren
- ❑ Een verdergaande aanduiding van de ketenverantwoordelijkheid: waar deze begint & waar deze eindigt en wat de grijze gebieden zijn.
- ❑ Aanvullende voorwaarden voor een reële stakeholder-dialoog:
 1. De dialoog vindt plaats met degene die beslissingen kunnen nemen/beïnvloeden (het gaat niet om louter informatie en standpunten uitwisseling).
 2. Het beleid wordt getoetst aan de internationale instrumenten
 3. Er een bereidheid is om te handelen in "good faith".
 4. Capaciteit voor het verzamelen van eigen relevante en betrouwbare informatie door de deelnemende NGO's.
 5. Overstemming over een werkbaar minimum aan waarden en normen (zie 2)

Annex 2. Literatuurlijst

Interviews

Praagman, Ilze, *Interviewverslagen in het kader van het MVO criteria onderzoek*, (Amsterdam 2002), 2-52.

Bijeenkomsten

MVO Bijeenkomst, bespreking voorlopige resultaten MVO criteria onderzoek, SOMO, Amsterdam 24 september 2001

MVO Bijeenkomst, presentatie interimrapport, SOMO, Amsterdam 22 november 2001

MVO Bijeenkomst, presentatie van eindrapport en MVO referentiekader, Nyenrode, Breukelen 21 januari 2002

Verdragen, codes en richtlijnen met bijbehorende internetsites

Aarhus Convention

<http://www.unece.org/env/pp/>

Agenda 21

<http://www.un.org/esa/sustdev/agenda21text.htm>

Biodiversiteitsverdrag

<http://www.biodiv.org/biosafety/>

CCC Code of labour practices for the apparel and sportswear industry

www.somo.nl/monitoring/reports/ccc-ccc.htm

Code of labour practices for the garment Industry Fair Wear Foundation-FWF

www.cleanclothes.org/codesnl/fwf_code.htm

Conventions of the International Labour Organisation (ILO)

<http://ilolex.ilo.ch:1567/english/convdisp1.htm>

Declaration on the right to development

<http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/74.htm>

Draft United Nations declaration on the rights of indigenous peoples

<http://www1.umn.edu/humanrts/instate/declra.htm>

Draft Universal Human Rights Guidelines for Companies, Introduction (May 2001)

<http://www1.umn.edu/humanrts/links/draftguidelines-intro.html>

Draft Universal Human Rights Guidelines for Companies, Addendum 1 [text of the draft guidelines] (May 2001) <http://www1.umn.edu/humanrts/links/draftguidelines-ad1.html>

Draft Universal Human Rights Guidelines for Companies, Addendum 2 [text of the draft guidelines, and the principal materials that served as the basis for the draft guidelines] (May 2001)

<http://www1.umn.edu/humanrts/links/draftguidelines-ad2.html>

Draft Universal Human Rights Guidelines for Companies, Addendum 3: Report of the Seminar to Discuss U.N. Human Rights Guidelines for Companies (Geneva, 29 - 31 March 2001)

<http://www1.umn.edu/humanrts/links/omig.html>

Fairtrade criteria

www.fairtrade.net

Forest Stewardship Council

<http://www.fscoax.org/>

Global Reporting Initiative (GRI)

www.globalreporting.org

ICFTU/ITS Basic Code of Labour Practice

<http://www.itcilo.it/english/actrav/telearn/global/ilo/guide/icftuco.htm>

IFOAM

<http://www.ifoam.org/>

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, G.A. res. 2200A (XXI), 21 U.N. GAOR Supp. (No. 16) at 49, U.N. Doc. A/6316 (1966), 993 U.N.T.S. 3, *entered into force* Jan. 3, 1976.

http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_cescr.htm

Kyoto protocol

<http://unfccc.int/>

Manifest "Profijt Van Principes": Spelregels voor Maatschappelijk verantwoord Ondernemen

www.indianet.nl/manifest.html

Marine Stewardship Council

<http://www.msc.org/>

OECD guidelines for Multinational Enterprises

www.oecd.org

Rio declaration on environment and development

<http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>

Social Accountability 8000 Standaard (SA 8000)

www.cepaa.org

Tripartite Declaration of Principles concerning Multinational Enterprises and Social Policy (1977), 17 I. L. M. 422, para. 6 (1978).

<http://www1.umn.edu/humanrts/links/tripartite.html>

Universal Declaration of Human Rights, G.A. res. 217A (III), U.N. Doc A/810 at 71 (1948).

<http://www.unhchr.ch/udhr/index.htm>

U.N. International Covenant on Civil and Political Rights

http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_ccpr.htm

U.N. Global Compact

<http://www.business-humanrights.org/UN-Global-Compact.htm>

Sites met overzichten van internationale mensenrechten instrumenten

Op deze sites zijn overzichten van een groot aantal rechtsbronnen te vinden waar in dit onderzoek naar is verwezen:

Business & Human Rights: A resource Website

<http://www.business-humanrights.org/>

University of Minnesota, Human Rights Library: International Human Rights instruments

<http://www1.umn.edu/humanrts/instree/ainstls1.htm>

Documenten/Beleidsnotities

Amnesty International UK Business group, *Human rights guidelines for companies*

Fair wear Foundation, *Certification Manual, Draft*, version september 2001, 1/1-10/1

Filbri, Marlies, *Codes of Conduct. An overview of governmental and non governmental initiatives* ,(Amsterdam 1999), 1-12.

ICCO, *Samenwerking bedrijfsleven, een aanzet tot "Code of Conduct"* (Utrecht 1998), 1-4

Jansens, K., *VBDO beleidsnotitie, Speerpunten sociaal-ethisch beleid VBDO gedragscodes en duurzaam ondernemen*, 2-14.

Oldenziel, J. Vermeulen, R., Voogd, S., Bennekom, S., *Criteria voor Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen en OS subsidies. Een verkenning*, (2001 Amsterdam), 2-26.

Oldenziel, Joris, *The 2000 Review of the OECD Guidelines for Multinational Enterprises: A new code of conduct?*, (Amsterdam 2000), 1-52.

Schipper, I., Filbri, M., Dooren, Ron, *Beleid van maatschappelijke organisaties ten aanzien van milieu- en sociaal-politieke gevolgen van de handel en investeringen van multinationale ondernemingen, project van leden van de Zuid-Noord-federatie* ,(1998 Amsterdam), 1-37.

Stichting Natuur en Milieu, *Productdossier en productlabels basis Duurzaam Ondernemen* (Utrecht 2001), 1-4.

Vermeulen, Ruth, *Coffee Working Group, Info pack on the coffee world Market, the international coffee supply chain and codes of conduct* ,(2001 Amsterdam), 1-31